

İktisadi Kalkınmada Değerlerin Rolü
(İbn Haldun'un Perspektifinden)

The Role of Values on Economic Development
(From The Perspective of Ibn Haldun)

Yrd. Doç. Dr. Sevgi Işık Erol

Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Labour Economics and Industrial Relations Department

sevgi.isik@windowslive.com

Temmuz 2012, Cilt 3, Sayı 2, Sayfa: 49-65

July 2012, Volume 3, Number 2, Page: 49-65

P-ISSN: 2146-0000

E-ISSN: 2146-7854

©2010-2012

İMTİYAZ SAHİBİ / OWNER OF THE JOURNAL

İsmail AKBIYIK
(ÇASGEM Adına / On Behalf of the ÇASGEM)

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Dr. Erdem CAM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / DESK EDITOR

Ceylan Güliz BOZDEMİR

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXES

ECONLIT - USA
CABELL'S DIRECTORIES - USA
ASOS İNDEKS - TR
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL - PL
KWS NET LABOUR JOURNALS INDEX - USA

SAYFA TASARIM / PAGE DESIGN

Dr. Yusuf BUDAK

P-ISSN

2146 - 0000

E-ISSN

2146 - 7854

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Dr. Serhat AYRIM - ÇSGB
Dr. Siddik TOPALOĞLU - SGK
Dr. Havva Nurdan Rana GÜVEN - ÇSGB
Nurcan ÖNDER - ÇSGB
Ahmet ÇETİN - ÇSGB
Dr. Erdem CAM - ÇASGEM

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Yener ALTUNBAŞ *Bangor University - UK*
Prof. Dr. Mehmet DEMİRBAĞ *University of Sheffield - UK*
Prof. Dr. Shahrokh Waleck DALPOUR *University of Maine - USA*
Prof. Dr. Özay MEHMET *University of Carleton - CA*
Prof. Dr. Theo NICHOLS *University of Cardiff - UK*
Prof. Dr. Mustafa ÖZBİLGİN *Brunel University - UK*
Prof. Dr. Işık Urla ZEYTİNOĞLU *McMaster University - CA*
Doç. Dr. Kevin FARNSWORTH *University of Sheffield - UK*
Doç. Dr. Alper KARA *University of Hull - UK*
Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM *Syracuse University - USA*
Dr. Sürhan ÇAM *University of Cardiff - UK*
Dr. Tayo FASHOYIN *International Labour Organization - CH*
Dr. Ali Osman ÖZTÜRK *North Carolina State University - USA*

ULUSAL DANIŞMA KURULU / NATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf ALPER *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Cihangir AKIN *Yalova Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ *Kırklareli Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet BARCA *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Prof. Dr. Eyüp BEDİR *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Vedat BİLGİN *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Toker DERELİ *Işık Üniversitesi*
Prof. Dr. Nihat ERDOĞMUŞ *İstanbul Şehir Üniversitesi*
Prof. Dr. Halis Yunus ERSÖZ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Seyfettin GÜRSEL *Bahçeşehir Üniversitesi*
Prof. Dr. Tamer KOÇEL *İstanbul Kültür Üniversitesi*
Prof. Dr. Metin KUTAL *Kadir Has Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet MAKAL *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Sedat MURAT *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Hamdi MOLLAMAHMUTOĞLU *Çankaya Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU *Kocaeli Üniversitesi*
Prof. Dr. Ali SEYYAR *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Haluk Hadi SÜMER *Selçuk Üniversitesi*
Prof. Dr. İnsan TUNALI *Koç Üniversitesi*
Prof. Dr. Cavide Bedia UYARGİL *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Recep VARÇIN *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Nevzat YALÇINTAŞ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Erinç YELDAN *Bilkent Üniversitesi*
Doç. Dr. Aşkın KESER *Uludağ Üniversitesi*

**Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazar(lar)ına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.**

*All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.
The published contents in the articles cannot be used without being cited.*

İktisadi Kalkınmada Değerlerin Rolü (İbn Haldun'un Perspektifinden)

The Role of Values on Economic Development (From The Perspective of Ibn Haldun)

Sevgi Işık Erol¹

Özet

Bu çalışmamızın amacı değerlerin iktisadi kalkınma üzerindeki rolüdür. Bunun için öncelikle iktisadi kalkınma kavramı ele alınacak, ardında da değerler başlığı altında din, iş ahlâkı (Protestan iş ahlâkı, Yahudi iş ahlâkı, İslam iş ahlâkı), örgüt kültürü, aile yapısı, örf ve adetler incelenecektir. Son olarak da değerlerin iktisadi kalkınmada ne gibi etkisi olduğu açıklanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kalkınma, iktisat, değerler, ahlâk.

Abstract

The aim of this study is the rolus of values on economic development. Therefore, at first the concept of economic development will be discussed, then religion, work ethics (Protestant work ethics, Jew work ethics, Islam work ethics), organizational culture, family structure, general customs will be analysed under the title of values. Finally the effects of values on economic development will be explained.

Keywords: Economic Development, economics, values, ethics.

¹ Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sevgi.isik@windowslive.com

Giriş

Kalkınma, büyüme dünyanın siyasi ve ekonomik edebiyatında sıkça kullanılan terimlerindendir. Birçok ekonomi araştırmalarında bu sözcükler eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak kalkınma ve büyüme kavramları arasında farklılıklar mevcuttur. Büyüme daha çok yıllık gelir veya milli hâsıla gibi ekonomik parametreler üzerine vurgu yaparken, kalkınma ise tüm bunlara ilave olarak alt yapıya yönelik değişiklikleri de kapsamaktadır. Başka bir deyişle kalkınmanın sınırları büyümeden çok daha geniş olduğundan dolayı, kavram sadece iktisadi boyutu ile ele alınmamakta aynı zamanda sosyal, kültürel, ahlâki ve çalışmamızın konusunu oluşturan değerler boyutu ile değerlendirilmektedir.

Esasen iktisat biliminin oluşumunda iktisat ile değerler iç içe düşünülmesine rağmen, zamanla iktisat, değerlerden bağımsız bir zeminde yer almaya başlamıştır. Ancak değerlerden soyutlanan iktisadi hayatta da, kazanma hırsıyla ve daha fazla kazanç anlayışıyla tahrik olma, örgütsel amaçlarla kişisel değerler arasında çatışma, rekabetçi baskılar nedeniyle meşru bir kazanç yolu olan iş yapma hakkında zedelenmelere rastlanılmıştır. Dolayısıyla iktisadi kalkınmanın ahlâki değerler ile paralel gitmemesi, gayri ahlâki uygulamaları meydana getirmiş, bu durumda hem ulusal, hem de uluslararası alanda toplum barışının bozulmasına neden olmuştur.

Tüm bu olumsuzlukların artması neticesinde değer ve iktisat yakınlaşması yeniden gündeme gelmiştir. Çünkü servetin adaletli dağıtılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması, beşeri sermayenin geliştirilmesi, istihdam olanaklarının artırılması, doğal ve insani imkânların randımanlı bir şekilde kullanılması ve hayat seviyesinin yükseltilmesinde ekonomik unsurlar kadar değerlerde çok ayrı bir öneme sahiptir.

1. İktisadi Kalkınma Kavramı

İktisadi kalkınma ile iktisadi büyüme kavramı kimi zaman birbirinin yerine kullanıldığını görmekteyiz. Oysaki bu kavramların birbirinden farklılık arz eden özellikleri mevcuttur. İktisadi büyüme, bir ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin bir dönemden (genellikle bir yıl) diğerine gösterdiği oransal değişimdir. Değişime konu olan gösterge genellikle milli gelirdir. Milli gelir, bir ülkenin belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerinden elde edilen üretim faktörleri gelirlerinin parasal değeri olarak tanımlanır. İktisadi büyüme, milli gelirdeki oransal değişim olarak tanımlanabileceği gibi kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla ya da kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıladaki oransal değişim olarak da tanımlanabilir (Açıkgöz, 2007: 18–19). Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini göstermek adına tek başına kullanılan ölçütlerden en yaygın olanı ise yine gayri safi milli hâsıladır (Günel, 2006: 3).

İktisadi büyüme, mevcut olan bir üretim yapısının sadece nicel olarak gelişmesini ele alırken, iktisadi kalkınma bir üretim yapısının hem nicel, hem de nitel olarak gelişmesini ele almaktadır. Böylece iktisadi kalkınma, iktisadi nitelikte olan yapılar yanında, sosyal, siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişim hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçleri işaret etmektedir. Bu nedenle iktisadi kalkınmaya ulaşamayan iktisadi büyüme durumlarına; dengesiz büyüme, ahenksiz büyüme gibi sıfatlarda verilmektedir (Etkiforum, 2008).

İktisadi kalkınma süreçleri, sadece iktisadi değil, sosyal ve insancıl tüm boyutları, sosyo-kültürel tüm olguları bütünleştirerek müreffeh toplum oluşturan bir süreçtir. İktisadi

kalkınmanın gerçekleşmesini fert bazında kişinin sürekli artan geliri doğrultusunda, maddi sıkıntının giderilmesi, bağımsızlık ve özgürlüğünün artması, ekonomik bağımsızlığı neticesinde, kendine güveni artması ve geleceğe dönük plan, program yapması (Etkiforum, 2008) şeklinde üç ana ölçüte bakarak tespit etmek mümkündür.

İktisadi kalkınma bir süreç olmakla birlikte bu sürecin daha etkili bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan bir takım unsurlar vardır. Bu sebeple iktisadi kalkınma yalnızca iktisadi bir takım denklemlerle ya da formüllerle gerçekleşmesi muhtemel bir süreç değildir. Söz konusu süreci besleyen en önemli unsurlardan bir tanesi de hiç şüphesiz ki, "toplumdaki değerlerdir". Çünkü iktisadi kalkınma, toplumu oluşturan diğer faktörlerin etki alanı dışında değildir. Bu bağlamda kendi dönemi içerisinde iktisadi yapılanmaları ve sosyal boyutları incelemesi ve iktisadi kalkınmanın ortaya çıkışında değerlere büyük önem vermesi nedeniyle İbn Haldun'un perspektifinden konunun ele alınmasının daha uygun olacağı kanısındayız.

2. İbn Haldun'a Göre İktisadi Hayatın Teşekkülü

İbn Haldun birçok düşünür gibi insanın tek başına yaşamasının mümkün olmadığını, cemiyet içinde yaşaması gerektiğini vurgulamıştır. İbn Haldun'a göre insanların toplu halde yaşama nedeni ise, geçimlerini sağlamak için yardımlaşma ihtiyacına dayanmaktadır (Haldun, 2005: 323). Zaten insan yaratılış itibarıyla medenî bir varlıktır ve yalnız başına yaşayamaz.

İbn Haldun'a göre insanın ilk yaşam biçimi bedevîliktir. Bedevî kavramını sadece çölde göçebe olarak yaşayan Araplar bağlamında değil, ayrıca iptidai hayat yaşayan küçük yerleşim birimlerini de içerisine alan bir kavram olarak ele almak gerekmektedir. Bedevî, yaşam tarzı olarak oldukça sade olup, iktisadî olarak ortaya koyduğu bir faaliyetten söz edilemez. Bedevi tabiatın sunduğu ile yetinerek sadece hazır nimetleri tüketmekle yetinmektedir. İçerisinde bulunduğu şartlar gereği üretici değildir. Bulunduğu çevreyi kontrol etme yeteneği olmayıp, aksine çevre şartları onun hareket alanını tayin eder. Çevrenin sunduğu olanaklar ile idare etmek ve zor şartlar altında hayatını sürdürme mücadelesi vermek zorundadır. Buna bağlı olarak bedevî ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli hareket halindedir (Özkılıç, 2007: 2).

İbn Haldun'a göre insanın "zarurî", "hâcî" ve "kemalî" olmak üzere üç çeşit ihtiyacı vardır. Zarurî ihtiyaçlar insanın yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan asgari ihtiyaçlarını ifade ederken, hâcî ihtiyaçlar, zarurî olmayan fakat insanın rahatına katkı sağlayan, o an olmasa bile ilerde ihtiyaç duyulabileceği şeyleri ifade etmektedir. Kemalî ihtiyaçlar ise gelecekteki ihtiyaçlarını da karşılamış insanların fikir, estetik gibi kaygılarını karşılamaya yönelik ihtiyaçlardır. Bedevîler bunlardan zarurî ihtiyaçlar ile yetinirken, hâcî ve kemalî ihtiyaçlar ile sadece haydari olanlar ilgilenmektedir (Görgün, 1999: 547).

İbn Haldun'a göre bunun nedeni ise, insanı haydariliğe zorlayan sebep mülk ve servettir. Bedevî zaman içerisinde elde etmiş olduğu imkânların ve içerisinde bulunduğu durumun zorlamasıyla haydariliğe yönelir. Sonuçta insan mal ve mülk elde etmeyi sever. Belli bir noktadan sonra biriktirdiği mülkü seyyar olarak taşıması söz konusu olmayacağından bu durum onu haydariliğe doğru iter. Zarurî ihtiyaçların temininde doyum noktasına ulaşılması insanı haydariliğe götüren psikolojik bir sebeptir. Haydari hayat tarzı mecburi olarak yeni bir takım düzenlemelerin oluşmasını gerekli kılar. Söz konusu düzenlemeler bir çeşit medenîleşme olup, düzenlemelerin aile yapısı, aile içi iş bölümü ve

iktisadî hayat üzerinde tesirleri görülür. İnsan zamanla çevreyi kontrol altına almaya başlayarak, yerleşik hayatın ilk adımlarını da atar (Özkılıç, 2007: 3-4).

İbn Haldun'a göre iktisadî faaliyette bulunmak "rızkınızı arayınız" ayeti ile Allah'ın emri olup, çiftçilik ve zanaatlarla ilgili temel bilgiler de insanlara Allah tarafından peygamberler aracılığıyla öğretilmiştir. Bundan dolayı iktisadî faaliyetin kutsal yönü de vardır (Göze, 1987: 96).

İbn-i Haldun, insanın emek harcıyarak ya da herhangi bir yolla elde ettiği gelirden zorunlu gereksinimlerini karşıladığı kısma "rızık", bunu aşan ve zenginliğin, sermaye birikiminin kaynağını oluşturan zorunlu ihtiyaç fazlası kısmına da "kazanç" ismini verir (Kozak, 1999: 262).

İbn Haldun, ihtiyaçları zarurî/tabii, hâcî ve kemali/tahsini olmak üzere üçe ayırırken buna bağlı olarak zanaatları da üç kısma ayırır (Şeker vd., 2010: 19). Birincisi insanın yaşaması için zarurî olan meslekler, (terzilik, kasaplık, dokumacılık ve marangozluk vb.) ikincisi insanın daha üst düzeyde olan ihtiyaçlarını karşılayan meslekler (ilim, sanat ve siyaset ile ilgili mesleklerdir ki bunlar kâğıtçılık, ciltçilik ve şairlik gibi meslekleri ihtiva eder). Üçüncüsü ise askerliktir (Özkılıç, 2007: 5). İbn Haldun'a göre ihtiyaçların bu sıralama doğrultusunda giderilmesi kültür ve medeniyetin doğuşunu hazırlayan ana mekanizmadır. Yalnızca zaruri ihtiyaçları karşılayan bir toplumda ne ilim ne sanat olur. İlimler ve sanatlar son iki merhale içinde gelişme imkanı bulur ve medeniyet böylece doğar ve gelişir (Şeker vd., 2010: 19).

3. İbn Haldun'a Göre İktisadi Kalkınmanın Unsurları

İbn Haldun iktisadi kalkınma konusunu değişik unsurlar etrafında inceler. Ona göre iktisadi kalkınmayı etkileyebilecek unsurlar aşağıdaki gibidir (Abdula, 2007).

3.1. Siyasî İstikrar

İbn Haldun "asabiyet" olmadan devletin de kurulamayacağını savunur (Candan, 2007: 238). Öyle ki, asabiyetin önemi sadece kuruluş aşamasında değil, zirveye ulaşılmasına kadar devam etmektedir. Zirve ise kemalin sonu, zevalin de başlangıcı olarak görülmektedir. Amacı mülk olan asabiyet, mülkün kemali olan devlete ulaşmak ile hedefine ulaşmış olur (Göze, 1987: 93).

Burada asıl önemli konu ise istikrarın sağlanabilmesidir. Çünkü bir cemiyeti ve bir devleti ayakta tutmak için yalnızca asabiyet tek başına yetmez; bunun yanında ahlâki değerler de gereklidir. Bir mülkün elden çıkması, bu ahlâki değerlerin bozulmasıyla birlikte başlar. Nitekim İbn Haldun, çöküş sebepleri olarak asabiyetin ihmal edilmesi yanında, idarecilerin yozlaşmasını ve ahlâki değerlerin terk edilmesini de dile getirir (Hacıoğlu, 2007: 47).

Tarihte kurulan devletler ve bunların gelişmesi ve yıkılmasına neden olan faktörleri iyi anlayabilmek için onların iktisadî faaliyetlerine ve üretim şekillerine göz atmak gerekmektedir. Siyasi istikrarın ülkelerin ekonomileri üzerindeki en belirleyici hatta ilk sırada yer alan bir faktör olduğunu söylemek günümüz dünyası için bir abartı olmasa gerektir. Mevcut devletlerin siyasi çizgileri ile iktisadî çizgileri birbirini teyit eder niteliktedir. Siyasi çalkantıların yaşandığı dönemler ilk tesirlerini ekonomik hayat üzerinde göstermektedir (Özkılıç, 2007: 6).

3.2. Güven Ortamı

İbn Haldun'a göre devletin kuruluş amacı insanların her türlü saldırıdan uzak, barış içinde yaşamalarına yönelik olmalıdır (Şener, 2002). Çünkü insanların bir cemiyet içerisinde bir araya gelmesine sebep, iktisat ve güvenlidir. Gerek dışarıdan gelebilecek saldırılara, gerekse içeride karşılıklı olarak meydana gelebilecek olan saldırılara karşı bir otorite altında kendilerine güvenlik sağlama ihtiyacı insanları toplu yaşamaya mecbur kılmıştır. Yatırım ve can güvenliği açısından güven vermeyen bölgeler ya da ülkeler, yabancı sermayeyi çekemeyeceği gibi girişimci ve yatırımcılar tarafından rağbet görmeyeceği de aşikârdır (Özkılıç, 2007: 6).

3.3. Uzmanlaşma

İbn Haldun'a göre uzmanlaşma belirli bir grubun işbirliğiyle elde edilerek, onlardan birkaç kat daha kalabalık insan topluluğunun ihtiyaçlarını karşılayarak, memnun edecek üretimi etkileyen, çeşitli fonksiyonların koordinasyonudur. İbn Haldun'a göre uzmanlaşmaya imkân sağlayan bir ortam olduğunda, müteşebbis gelecekteki muhtemel ticaret imkânı ve üretim için kendini adamaya cesaretlendirilir (Karataş, 2012).

3.4. Emeğe Dayalı Üretim

İbn Haldun'a göre insan gücü yani emek üretimin temel unsurudur. İhtiyaçları karşılamak için emek harcamak kaçınılmazdır (Falay, 2012). Bu sebeple emek harcanmadan elde edilen kazanç ve mal meşru olma özelliğine haiz değildir. Tabiatla yetişen nimetlerden istifade edebilmek ve onları sahiplenebilmek için emek harcanması gerekmektedir. Her türlü zenginlik çalışmanın bir sonucu yani emeğin ürünüdür. Elde edilen her değer de aynı şekilde tabiatla insan emeğinin bir araya gelmesinin sonucudur.

Ticarî alanda da kazancın tamamını sermaye ile ilişkilendirmek doğru bir özellik değildir. Sebebi ise, sermayeden kâr elde etmede ve kazanca dönüştürmede emeğin payı inkâr edilemez. Aynı şekilde ziraat alanında da üretim araçlarını yapmak, hayvanlar ile baş edebilmek ve onları kontrol ederek güçlerinden faydalanmak da akıl, el gibi iki unsurun bir araya gelmesinden meydana gelmektedir. İbn Haldun'a göre bu iki unsuru bir araya getirmek ve bu suretle gücünü artırarak emeğini daha verimli hale getirmek insanı diğer varlıklardan ayıran önemli bir unsurdur. İbn Haldun, emekten yoksun olan ve spekülasyona, hileye, aldatmacaya başvuran tüccarı kumarbaza benzetir. Bu tür bir ticaret zati itibarıyla meşru olmadığı gibi kişinin ahlâki ve psikolojisi üzerinde de sakıncalı etkiler bırakır. İnsanın tabiatı gereği az zamanda çok kazanma hırsı onu hile ve spekülasyona yöneltebilir (Özkılıç, 2007: 7).

3.5. Ahlâkî Değerlere Bağlılık

İktisadî durumların bedavetten yerleşik hayata geçişteki rolünün yanında ahlâkî değerler üzerinde tesirleri de muhakkaktır. İbn Haldun kaçınılmaz olan bu etkileşim sürecinin sağlıklı ve toplum yararına olması için ahlâkî değerlerin dikkate alınmasını özellikle vurgular. İbn Haldun'a göre iktisadî hayat ahlâkî ve dinî değerlere göre düzenlenmelidir. Çünkü insanların yaradılış amacı hayatta ebedi kalmak veya herhangi bir şekilde yaşamak değildir. İnsanın amacı, insanlığına yaraşır bir dünyevî hayat sürmek ve ahirette kurtuluşa ermektir (Özkılıç, 2007: 7-8).

4. DEĞERLER

Değerler, bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlâki ilke ya da inançlar manzumesidir (Baydar, 2009: 17). Ancak her toplumun değerleri aynı olmayıp, birbirinden farklılıklar arz edebilir. Örneğin askerlik, Türk toplumunda kutsal iken, kimi toplumlarda ise para kazanılan bir iş durumundadır.

Sosyolojik açıdan değerler, toplumun, kişilerin, modellerin, amaçların ve diğer sosyo-kültürel şeylerin önemlerini ölçmeye yarayan ölçütler demektir. Değerler, bir inanç olması bakımından dünyanın belli bir kısmıyla ilgili algı, duygu ve bilgilerimizin bileşenidir. İnsanlarla yakınlaşmanın yolu onların temel değerlerini önem sırasına göre bilmekten geçmektedir. Bu yüzden ülkelerini savunan askerler, paralı askerleri her zaman yenerler (Arslanoğlu, 2005: 3).

Temel değerlerin oluşmasında aile büyükleri önemli rol oynar. Çünkü yetiştirdikleri evlatlarına neleri söyleyip söylemeyeceklerini, nelere inanıp inanmayacaklarını söyleyerek çocuklarına değerleri aşırlar. Ayrıca örgün eğitimle birlikte her türlü eğitim-öğretim faaliyetleri de değerlerin oluşmasında önemlidir. Çünkü eğitimde bireylere bilgi, beceri ve tutumların kazandırılmasının yanında toplumun kültürünün yeni nesillere aktarılması da söz konusudur.

Ulusal ve kültürel değerler, ülkeyi biçimlendirir. Bir ülkenin yaşam kalitesini değiştirmek istiyorsanız, çok sayıda insanın değer yargılarını etkilemekten başka çareniz yoktur. Ayrıca ülkelerin kalkınması ile toplumun değerleri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Gerek Japonya'nın ve gerekse Almanya'nın dünyanın kalkınmış ülkeleri arasında yer almalarında bu toplumların kültürel değerlerinin rolü bulunmaktadır. Çünkü bu ulusların halkı, kendilerini dünyanın en güçlü ulusları olmaları gerektiği konusunda çok güçlü bir inanca sahiptirler (Arslanoğlu, 2005: 3-4).

Değerler aynı zamanda iş yaşamını da şekillendirmektedir. Özellikle iş yaşamında değerlerin olmazsa olmazı olan bir takım unsurlar vardır. Söz konusu unsurlar; din, iş ahlâki, örgüt kültürü, örf-adet ve ailedir.

4.1. Din

Din, kutsal ve ahlâki öğeler taşıyan, değer ve kurumlara sahip inançlar bütününe verilen isimdir (Wikipedia, 2008). Arapça kökenli bir sözcük olan ve köken itibarıyla "yol, hüküm, mükâfat" gibi anlamlara gelen din kelimesini, bilim adamları, Kuran'da semantik ve etimolojik manasını anlamaya yönelik yoğun çaba sarf etmişlerdir (Haddad, 2000: 631).

Dinin tanımı bilim ve felsefede farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bergson'a göre din, zekânın dağınıklığı ve çaresizliği karşısında doğanın koruyucu tepkisine ve daha da ileride hayatın bütününe bağlanmaktadır. Edward Sapir'e göre din, günlük yaşamın anlaşılabilir ve tehlikeli ortamı içinde gönül huzuruna, iç huzuruna götürecek bir yolun bulunmasıdır. Parsons'a göre ise din, kâinatta insanın yeri, insanın diğerleriyle ilişkisi, çevresi ve diğer insanlarla ilişkilere bağlı olarak arzu edilir olan ve olmayan şeyler hakkında geliştirilen ve gerçekleştirilen bir anlayıştır.

Çok karmaşık bir yapıya sahip olan din, doğa ve toplumla ilgili olguları açıklamada insanlara yardımcı olur. Bu bağlamda psikologlara göre din bir üst benlik olayı iken, sosyologlara göre din kutsalın toplum hayatındaki deneyimidir. Satanist kilisesinin

kurucusu Anton Szandor Lavey'e göre din insan yaşamını etkileyen her türlü elektriksel alanlardır. Tasavvuf ve din psikologlarına göre din, insan-ı kâmil insan olmaya sevk eden bir disiplindir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)'e göre "insanın gittiği yoldur" (Wikipedia, 2008).

Dini inanç ve kurallar, inanan bireylerin ruh yapısından sosyal, ekonomik, ailevi ilişkilerine kadar her türlü tutum ve davranışlarına bir çerçeve oluşturur (Demir, 2003: 94). Dinin bu denli önemine rağmen Batıda başlayan ilim adına gerçeği sadece duyularla arama ve bulma metodu ve yöntemi, yerleşik insan tasavvurunu değiştirip birtakım teorilerle yeni bir insan tipi üretme gayretleri ortaya çıkarmış ve böylece dünyada dinden uzaklaşma meydana getirmiştir. Belki sadece dinden uzaklaşma değil, bulunan yeni bilimsel metot ve yeni düşünce sonucu artık din ortadan kalkmış ve onun yerini ilim almıştır. Hâlbuki insan hayatında dinin yerini doldurabilecek hiçbir şey yoktur; nazariye, teori veya bilimsel düşünceler ya da bulgular dinin bir alternatifi olamaz. Çünkü dinî düşünce ve hayatta "ikame kanunu" uygulanamaz, dinin yerini hiçbir kurum tutamaz. Bilim ile din üretilemez, düşünce ürünleri de din olamaz. Bilim ve düşünceden, felsefe ve fikirden istifade edilebilir; ancak dinî bir görüşün ve dinî bir kuralın ham maddesi mutlaka dinî olmalıdır.

Literatüre ekonomik bir deyim olarak giren "homo economicus" ifadesi, din adamları tarafından değil, filozoflar tarafından üretilmiş, bir çeşit insana bakış açısını dile getiren bir kavramdır. Homo economicus hep kendi çıkarı peşinde koşan ekonomik adam demektir. Hâlbuki insanın sadece ekonomik yönü değil, dinî, ilmî, içtimaî, idarî, siyasî ve ailevî yönleri de vardır. İnsana sadece ekonomik yönden bakıp diğer yönlerini konu dışına atmak ona zarar getirmiştir. Ekonomi, insanın diğer yönlerine uyduğu, onlarla iyi geçindiği müddetçe ekonomi olup bir fayda sağlayacaktır. Yoksa bugünkü dünyada olduğu gibi, Rönesans medeniyetinin ekonomi anlayışı ve uygulamasında gördüğümüz gibi krizler üreten bir kaynak olur. Bize göre bunun sebebi insanı bütün yönleri ile ele alıp ekonomik faaliyetin bütüncül bir yaklaşımla yapılmamasında yatmaktadır (Eskicioğlu, 2008).

4.2. İş Ahlâkı

Ahlâk iyilik, dürüstlük, yardımseverlik, sözünde durma, yalan söylememe, gibi özellikleri kapsayan kurallar ve tavırlar bütünüdür (Demir, 2003: 81–82). Ahlâk kuralları, insanın iç âlemine, onun davranışlarının sebeplerine ilişkin talepleri ihtiva etmektedir (Özdemir, 2005: 3). Sağlıklı ve dengeli bir toplum ve sürdürülebilir bir kalkınma için ahlâkın ve sosyal değerlerin hâkim olduğu bir ortam oluşturmak olmazsa olmaz bir koşuldur (Ögener, 2008: 1). Gelirin artması için ahlâki değerlerin, ekonomik adaletin ve halkın refahının göz ardı edilmesi de gerekmiyor. Ekonomik gelişme, adalet, özgürlük, insanlık hürmeti ve değerlerin korunması ile birlikte gerçekleşerek yaşanabilir (Worldservice, 2008).

"İş ahlâkı; ekonomi ile ahlâk arasındaki bir evlilik gibidir." İş ahlâkı; ekonomi ve iş dünyasının sağladığı olanaklar doğrultusunda sağduyulu seçimler yapmamızda bize yol gösteren ilke ve değerleri inceleyen bir disiplindir. Dolayısıyla ahlâk ekonomik hedefleri başarmaya yönelik önemsiz bir araç olarak suiistimal edilmemelidir. Hukuk, ahlâk ve vicdan kuralları içerisinde işlemeyen bir ekonomik sistem, çökme ve dağılmaya mahkûmdur (Ögener, 2008: 1). Bütün dünyada açıkça ortaya çıkmıştır ki, "ahlâksız ekonomi, ekonomisiz ahlâk" söz konusu bile olamaz (Gündoğan, 2008: 42).

4.2.1. Protestan İş Ahlâkı

Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte, Avrupa'da çalışma yeni bir anlam ve değer kazanmıştır. Luther çalışmayı insanın Allah'ın rızasını kazanması için bir vesile olarak değerlendirirken, Calven çalışmayı Allah'ın bir emri olduğunu, yeryüzünde Allah'ın hâkimiyetinin ancak insanın çalışmasıyla gerçekleşeceğini dile getirir. Calven'e göre bir kişinin çalışmalarında başarılı olması onun yaptığı işin Allah tarafından beğenildiğinin bir işareti idi. Max Weber'e göre söz konusu bu durum insanların dünyaya, çalışmaya daha bir önem vermelerine ve adeta dini bir gayretle bu konularda birbirleriyle yarışarcasına ilerlemelerine yol açmıştır. Modern kapitalizmin temelini teşkil eden bu yeni zihniyet ve dünya görüşüne Weber "Protestan ahlâkı" demiştir (Kozak, 1999: 80-81).

Protestan ahlâkında bireysellik savunulmakta ve bunun içinde bireyin çok çalışması ve kendi çıkarlarını maksimize etme gayreti söz konusudur. Bu nedenle Protestan ahlâk maddi refahı önceler ve bireyin kişilik ve davranışlarından çok, sahip olduğu refahın büyüklüğüne bakar (Ersöz, 2004: 24). Dolayısıyla Protestan ahlâkta dünyevi hayat "ödev" olarak değerlendirilir ve bu ödev en iyi biçimde yapılması gerekir. Zamanın boşa harcanması bütün günahlar içinde ilk ve en ağır olanıdır. Toplumsal yaşam içinde zaman kaybı, boş konuşma, sağlık için yeterli olanından fazla uyku (en fazla 8 saate kadar) ahlâki açıdan mutlak olarak itiraz edilecek konulardandır. Bütün bu çalışma süresi sonunda elde edilen kazanç ve zenginliğin şahsi çıkarlar için kullanmayacağı da asıl kurallardan bir diğeridir. Protestan inancında kazanımın "hümaniter" felsefeyle yardıma dönüştürülmesi de gerekir (Kurtuluş, 2010: 745-746).

Protestan ahlâk anlayışına göre, devletin genel sosyal refah sağlama görevi olmadığı gibi, aynı zamanda sosyal hayatın işleyişine de karışmaz. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak da, toplumun genel refahının kişilerin toplam refahından ileri geldiği ifade edilmektedir (Özdemir, 2004: 61-63).

4.2.2. Yahudi İş Ahlâkı

Yahudiler, tarihi geçmişleri itibariyle hep başka ülkelerde yaşamış ve siyasette yer almamış olduklarından mal-mülk edinmeleri engellenmiş veya sürgünlerle varlıklarını geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Ancak Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat ile Yahudiler, sürgün dönemlerinde bile varlığını ve milli benliğini korumuşlardır. Tevrat'ın öğretilmesi çok önemlidir. Bu nedenle Yahudi ebeveynlerin çocuklarına onun hükümlerini belletmeleri yine Tevrat'ta emredilmiştir.

Ahd-i Atik'te Şabbat (Cumartesi) tatili, Allah'ın dünyayı yaratırken dinlendiği gün olarak inanıldığı için Musevilere Şabbat günü ateş yakmama, ticaret yapmama ve hatta karanlıkta oturma zorunluluğu getirilmiştir. Şabbat haricindeki günler için emredilen ise çok çalışmaktır.

Yahudilikte çok para sahibi olunması dinen teşvik edilmiştir: "Altın ve gümüş ayağın sağlam basmasını sağlar," "zenginlik ve güç kalbi coşturur", "dindar kişi parayı vücudundan çok sever, sevmelidir". Hıristiyan öğretisi ve kilisenin, yoksulluğu yücelttiği dikkate alınır, yoksulluğu sayesinde cennete gitmeye çalışan Hıristiyan ile altın ve gümüş toplamayı cennete gitmenin aracı olarak gören Yahudi arasındaki zihniyet ayrılığının ekonomik alandaki etkisi farklı olacaktır. Sonuçta Hıristiyanlık, çok dindar bir kişiyi rahip, keşiş (monk) yaparken, Yahudilik ise akılcı (rationalist) bir iş adamı yapar. Yahudi dinine

göre, Yahudiler arasında borç verilirken faiz işletilmesi yasaklanmasına rağmen Yahudiler dışındakilerle bunun pazarlıkla belirlenmesi mümkündür.

Londra'daki Yahudi İş Ahlâkı Birliği (Jewish Association of Business Ethics-JABE) tarafından düzenlenen iş seminerlerinde Yahudi iş ahlâkının çerçevesi şekillenmiştir. Birlikte esas alınan iş ahlâkının özünü, Haham Rabbi Hillel'in Tevrat hakkındaki görüşüyle açıklanabilir. "Size yapılmasından nefret ettiğiniz bir şeyi, siz başkasına yapmayınız. Tevrat'ın özü budur. Kalan kısmı sadece ayrıntıdır. Gidiniz ve çalışınız" (Kurtuluş, 2010: 751-753).

4.2.3. İslâm İş Ahlâkı

İslâm'da yapılan her iş ve çalışma meşru olmak kaydıyla, kaba, ince veya fikri emek ayrımı yapılmaksızın, tasvip ve destek görmektedir. Ancak İslâm hukukçuları, gücü yettiği halde çalışma yoluna gitmeyerek dilencilik ile geçimini sağlamaya çalışanların devlet tarafından çalışmaya zorlanmaları gerektiğini dile getirmişlerdir (Kozak, 1999: 86). İslâm'da fakirlik övgüsünden söz edilmemektedir. İslâm'da fakirlik doğal olarak arzu edilmeyen bir durumdur (Subaşı, 2003: 269).

İslam dini iktisadi gelişmeyi engellemez aksine destekler. Örneğin İslâm'da zekât müessesisiyle yardımlaşmanın sağlanması, cuma günü ibadetten hemen sonra işe dönülmesi gibi. Oysaki cumartesi ve pazar günleri sırasıyla Yahudiler ve Hıristiyanlar için ibadete ayrılmıştır.

İslâmiyet'te tasavvuf gerçeğinin iktisadi nizamı nasıl etkilediğinin de göz önüne alınmalıdır. İslâm'da tasavvuf inancının çalışma hayatına taşıdığı değer ahlâktır. İslâm'ın iktisadi kuruluşlarında dinin ve tasavvuf inancının etkisi inkâr edilemeyeceği gibi, diğer yandan iş ahlâkının köklerini İslâm dininden aldığı da inkâr edilemez. Ahilik teşkilatı (fütüvvet) ve esnaf loncalarının kuruluş ve işleyişi bu gerçekten uzak tutulamaz. Tarikat ehli için şeyh ne ise, esnaf ve zanaatkâr toplulukları için de pir odur. İslâm iktisadında iş ahlâkı konusunda İbn Sina'nın tavsiyeleri örnek gösterilebilir: "Ezerek, zorlayarak ve boğuşarak elde edilen her artık (fazla); günahla, utançla, yüzüsu dökmekle, hayâsızlıkla, haysiyet düşüklüğüyle ve ırz lekesiyle kazanılan her kâr, miktarı büyük olsa da önemsizdir, çok olsa da değersizdir, yararlı görünse de yararsızdır. Lekesiz temiz kazanç ve bitkinliğe düşmeden elde edilen fazlalık, miktarı az olsa da, tartıda hafif gelse de daha lezzetli, daha bereketli ve daha kazançlıdır".

İslâmi düşünce tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan, eserleri Hıristiyan ve Yahudi âlemine tesir etmiş olan Ebu Hamid el-Gazali'nin iktisadi ahlâk teorisindeki temel kavramı ise ihsandır (el-ihsan) "başkalarına faydalı olacak şekilde davranmak" gerektiğini vurgular. Böylece Gazali'nin iktisat ahlâkına getirdiği çerçeve ana hatları itibariyle normatif olmuştur (Kurtuluş, 2010: 748-750).

Osmanlı toplumunun yüzyıllarca ayakta kalmasının en önemli faktörlerinden biri ahilik teşkilâtıdır. Bu kuruluşlarda iş ahlâkına ve değerlere çok önem verilmiştir. Ahilik sisteminde insanlar hem meslekî, hem de manevî açıdan sürekli eğitiliyorlardı (Yeniaysa, 2008). Ahi birlikleri kişilere verdikleri değerler ile orta sandıkları vasıtasıyla kişiye sosyal güvenlik ortamı temin etmişlerdir. Birlikler, sandıklar aracılığıyla kişiye maluliyet, ölüm, doğal afet gibi hallerde, iş kurabilmelerini sağlamak amacıyla malzeme tedarik etmişlerdir. Ayrıca işi öğrenmede karşılaştığı sıkıntılarda maddi ve manevi destekte bulunarak, kişiyi yalnızlıktan kurtararak, dayanışma ortamıyla moral sağlamışlardır. Böylece kişinin ve

toplumun refah düzeyine katkıda bulunarak bir sosyal hizmet görevi ifa etmişlerdir (Demirpolat ve Akça, 2004: 367).

4.3. Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü ile ilgili ilk çalışmalar 1930'lu yıllara kadar uzanmaktadır (Durğun, 2006: 114). Ancak gerçekte örgüt kültürü kavramının oluşmasına neden olan şey, Amerikan şirketlerinin özellikle Japonya'daki, eş değer şirketler kadar iyi performans göstermediklerini açıklamaya çalışan çalışmalarıdır (Schein, 2002: 4). Batı Dünyasında 1960'larda yaşanan ekonomik krizlerin de etkisiyle kendilerine yönelik bir özeleştiri getiren tüm örgütler, tüm sorularının yanıtlarını, 1970'lerin sonunda yükselişe geçen ve 1980'lerde bu yükselişin zirvesine ulaşan Japon örgütlenme modelinde aramaya başladılar. Japonya'nın giderek artan ekonomik başarısı, Batı ülkeleri tarafından incelenirken yapılan tüm araştırmalar da, Batı ülkeleri ve Japonya arasındaki en temel farkın "kültür" olduğu üzerinde birleşiyordu (Köse vd., 2001: 228). Bu nedenle batılı araştırmacılar her iki kültürün birbirine yaklaştırılması gerektiği fikri üzerinde durmaya başladılar (Akın, 1995: 12).

Japonya'da işyeri bir aile gibi görülmektedir. Aile örgütlenmesi ile iş yaşantısındaki örgütlenme birbirinin uzantısı gibidir. Bir işyerinde işe başlayan kişi kendisini bir aileye bağlanıyormuş gibi görür, işyerinde de bu kişi ailenin benimsediği kalıcı bir üye olarak kabul edilir. Bu ilişki yazılı herhangi bir sözleşmeyle değil güçlü duygulara gerçekleştirilir. Japon örgütleri çalışanlarının fikirlerine ve görüşlerine saygı göstermekte oldukça başarılıdır. Japonya da çalışanların terfileri kıdem esasına göre yapılır. Bir örgüte giren kişinin rotasyon yoluyla çeşitli örgüt birimlerinde çalışması sağlanarak örgütün pek çok birimleri hakkında bilgi ve becerisi geliştirilir. Japonya da çalışanları makine gibi gören, onlardan sadece yazılı talimatlara uymasını bekleyen, güdümlenme eksikliği sonucunda işe olan ilginin azalması, devamsızlığın artması ve iş gücü devir oranının yüksek olmasıyla sonuçlanan Taylor biçimi klasik yönetim anlayışı terkedilmiştir. Çalışanlar arasında olumsuz bir rekabetin olmaması nedeniyle takım halinde çalışmayı ve bundan zevk almayı başarılabilmişlerdir (Köse vd., 2001: 228-229).

4.4. Aile Yapısı

Bütün toplumların en küçük sosyal birimini aile oluşturmaktadır. Ailenin mutlu ve huzurlu olması bir bakıma toplumun huzurlu olması ile eş anlama gelmektedir. Aile hiç bir toplumda, alternatifi olmayan ve korunmak zorunda olan vazgeçilemeyen bir müessesedir (Erkal, 2000: 20). Öyle ki aile, insani değerlerin ve kültürlerin devamlılığının sağlanmasında öncü ve belirleyici bir role sahiptir. Milletlerin ayırıcı vasıflarının, değer yargılarının, inanç ve düşünce kalıplarının aktarılmasını ve nesiller arası bağın sürdürülmesini sağlayan ailenin bizatihi varlığı da bir değer ifadesidir. Toplumsal yapıyı oluşturan temel kurumlar, değerlerin benimsenmesinde, yaşatılmasında ve yaygınlaştırılmasında çok önemli roller üstlenirler. Eğitimin aile içinde başladığı düşünüldüğünde, değer aktarımı konusunda ailenin önemi açıkça öne çıkmaktadır. Geçmiş zamanlarda toplumun desteklediği değerler, aile ortamında gündelik hayat pratikleri içinde çocuklara aktarılabilirken, günümüze gelindiğinde ise bu yeterli olmamakta; anne ve babanın bilinçli olarak bu değerleri çocuklarına aktarmak için çaba sarf etmeleri gerekmektedir (Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması, 2010).

4.5. Örf ve Adetler

Toplum içinde insanların davranışlarını, yaşama yöntemlerini düzenleyen kurallar vardır. Bir takım sosyal baskılar insanları bu kurallara uymaya zorlar. Söz konusu kurallar nasıl kendiliğinden oluşmakta ise, yine aynı şekilde zamanla kendiliğinden silinip gitmektedir. Bu kurallar örf ve adettir. Yaygın ve nüfusun büyük bir bölümü tarafından uzun zamandan beri tekrar edilip gelen ve herhangi bir belirgin yaptırım olmayan ya da yaptırımı çok yumuşak olan davranışlara adet denir. Açıkça ifade edilmiş ve resmen de yaptırımı bağlanmış kurallara ise örf denir. Örfte aykırı hareket eden birey ya da örgüt ağır bir biçimde cezalandırılmaktadır. Dolayısıyla örflere uymak zorunludur ve örften sapmaya hoşgörü gösterilemez (Köse vd., 2001: 226).

5. İKTİSADİ KALKINMADA DEĞERLERİN ROLÜ

Ekonomik kalkınma ve büyüme sürecinde değerler göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Değerler korunarak iktisadî anlamda bir kalkınma programı gerçekleştirilmelidir. Şayet bu unsurlar dikkate alınmazsa, sosyal yönü eksik iktisadî programlar ortaya çıkabilir. Bu nedenle iktisadi kalkınmada değerlerin rolü çok önemlidir (Gazeteturka, 2008).

5.1. Değerler İşlem Maliyetini Düşürür

Bir toplumdaki iktisadi faaliyetler “dönüşüm” ve “işlem” olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Dönüşüm sürecinde, iktisadi kaynaklar (üretim faktörleri), insan ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlerin üretilmesi için kullanılmaktadır. Ancak, mal ve hizmetlerin üretilip insanların kullanımına hazır hale getirilmesi, üretim ve tüketim ilişkisinin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Söz konusu mal ve hizmetlerin insanlar arasında dolaşımının temini için yeni faaliyetlere ihtiyaç vardır. Söz konusu faaliyetler işlem süreci ile gerçekleşirken, bu sürecin kendine göre bir maliyeti vardır.

Öte yandan nihai mal ve hizmetin sadece tüketim aşamasında değil, üretim faktörlerinin el değiştirmesi aşamasında da işlem maliyeti söz konusu olabilir. Bu nedenle işlem maliyeti “zaman, enerji ve parasal” maliyetlerin toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bir kişinin satış merkezine ulaşması, sipariş vermesi, yer ayırması, bilgi toplaması, kuyrukta beklemesi gibi faaliyetlerde harcadığı zaman ve paranın maliyeti de birer işlem maliyetidir (Demir, 2003: 194–195).

Bireylerin ahlâk ilkelerine bağlılıkları iktisadi ilişkilerin seyrine yön veren en önemli unsurlardan biridir. İnsanların ahlâk kurallarına uygun davranmamaları, toplumun bireyleri denetleyecek ve yaptıkları yazılı/sözlü, açık/zımnî sözleşmelerin gereklerini yerine getirmelerini sağlayacak düzenlemeler yapmasını zorunlu kılar. İnsanların beyanlarının doğruluğunu belgelemek için noterler, aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü için detaylı kanunlar, bu konuların yorumu için avukatlar, söz konusu avukatların yorumlarını değerlendirmek üzere hâkimler ve hâkimlerin yargılarını uygulamak için polisler gereklidir.

Eğer bir toplumda bu ortak kurallara, devletin yaptırım gücü ve dışsal bir zorlama olmadan kendiliğinden uyulursa, o vakit söz konusu toplum yukarıda bahsedilen düzenlemelerin yapılması için ayırdığı kaynakları tasarruf edecek ve bu kaynakları yeni yatırımlara yönlenecektir. Bu bir ekonomide bireylerin ahlâk ve hukuka uygun davranmalarının sağlanması için yapılan harcamaların azalmasını, yani işlem sektörünün

daralmasının, o toplumun refahını artıracak mal/hizmetlere ayıracağı kaynaklarının artmasına neden olacağı anlamına gelmektedir. Bu açıdan, işlem sektörünün küçülmesini sağlayan ahlâki normlar, önemli bir iktisadi bir işlev yerine getirmektedir (Demir, 2003: 202–204).

5.2. Değerler Bilgi Maliyetini Düşürür

Değerler iktisadi faaliyetler üzerindeki bilgi maliyetini düşürerek iktisadi faaliyet içinde bulunan bireyler arasındaki çatışmaların azalmasına katkıda bulunarak ve üretimi, tasarrufu özendirerek refah artışına katkıda bulunur (Kınran, 2006: 14).

İnancı gereği yalan söylemekten sakınan, ahlâk sahibi insanların bulunduğu bir ortamda, ne satıcının alıcıyı, nede alıcının satıcıyı aldatması, yanıltması mümkündür. Böylece birey, vitrindeki malın ne kadara alındığı, hammadde ve işçiliğinin nasıl olduğunu, aynı veya benzer ürünlerin başka satış birimlerinde ne kadara, ne tür vade koşullarında satıldığını bilir. Bu durumda da bilgi maliyeti düşer. Bilgi maliyeti düştükçe de, ahlâkın işlevini bizzat piyasa yerine getirmeye başlar. Böylece toplumun ekonomik faaliyetlerini nispeten düşük bir bilgi maliyeti ile gerçekleştirir (Demir, 2003: 205).

5.3. Değerler Piyasa İçindeki Gayri Meşru Güç Kullanımını Azaltır

Bireyler piyasa sistemine eşit güçle katılamamaktadırlar. Çalışma imkânı olmayan bir kişi, çok düşük ücretler çalışmaya “gönüllü olarak” razı olabilir. Bu ilişkinin iki eşit konumdaki birim arasındaki ilişki ile aynı algılanması yanıltıcıdır. Dolayısıyla eşit yaptırım gücü bulunmayan karar birimlerinin karşılaşmasıyla meydana gelen bir piyasa dengesi, zayıf bireylerin kendileri açısından mecburiyet, çaresizlik olarak nitelendirilebilecek gerçeklerle meydana gelmiş olabilir. Örneğin aç bir insanın bir tas çorba için bir gün çalışmaya razı olması mümkündür. Bu noktadan hareketle bir tas çorba karşılığı bir gün çalışmanın karşılıklı rıza sonucu oluşan bir uzlaşma olduğu sonucuna varmak ne kadar doğrudur, adildir? Makul bulmadığı halde baskı ile piyasada anlaşılan insanların piyasa kurumlarına saygı duymaları, uzun süre onların işleyişini kolaylaştıracak tarzda davranmaları beklenemez. İşte ahlâk kuralları “makul olmayan” ekonomik ilişkiler listesi çıkararak piyasanın bu ilişkileri zorlamasının önüne geçmektedir.

Bir yoksul ailenin hayatını devam ettirebilmek için günde 15 saat başkalarının hizmetinde çalışmaya razı olması ahlâki bir sorun olarak algılanmayabilir. Ancak aynı işi organlarını ya da çocuklarını satarak yapması, meşru bir ekonomik faaliyet olarak görülemez. Bir ilişkide ailenin bu duruma razı olması piyasa meşrutiyeti bakımından yeterli olsa da, bu durum ne vicdan, ne de ahlâki olarak meşru bir faaliyet olarak görülemez. Bu nedenle piyasanın değer ve güç üreten tek süreç haline gelmesiyle, istenmeyen birçok sonuç ortaya çıkarabilir.

Dolayısıyla ahlâk, piyasası olabilecek bir ekonomik faaliyetin toplumun o dönemdeki geçerli anlayışlarına göre meşruiyetine karar vermede ve bireylerin piyasada oluşan iradeleri üzerinde oluşabilecek “haksız” baskıların giderilmesinde temel kriterlerden biridir (Demir, 2012a).

5.4. Değerler Piyasanın Anonimleştirdiği İlişkilerin Düzene Girmesini Sağlar

İnsanlar birbiriyle yüz yüze ilişkiler yerine, mal vasıtasıyla ilişkiler kurmaya başladıklarında, yüz yüze ilişkinin sağladığı karşılıklı güven ve sosyal denetim güçsüzlüşmeye başlar. Piyasa aracılığıyla hiç görmediğiniz kişilerle, görmediğiniz ülkelerde

üretilecek size ulaştırılan mallar vasıtasıyla ilişki kurmaya başlarsınız. Buna piyasanın “insan ilişkilerini anonimleştirme” denilmektedir.

İlişkilerin anonimleşmesi yüz yüze ilişkilerin sağladığı denetimin yok olmasına, taahhütlerin ve sadakat duygusunun zayıflamasına neden olabilir. İşlemlere taraf olanların yüz yüze denetimin olmadığını sezdikleri anlarda, istismar ve kandırma eğilimleri davranışlarına yön vermeye başlayabilir. Bu durum karşılıklı güvene dayalı ilişkilerin azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle piyasanın genişlemesi ve gelişmesiyle daha önce iş ahlâkı ve bir takım değerler dışında kalan bazı alanlar, değerlerin yaygınlık göstermesi ve ahlâklı bir toplum oluşmasıyla birlikte, söz konusu alanlar değerlerin düzenleme alanı içine girmeye başlar (Demir, 2003: 209–210). Kısacası piyasanın anonimleştirdiği, insan ilişkilerini azaltıp ruhsuzlaştırdığı, duygusuzlaştırdığı ilişkileri değerler bir düzene sokar (Vural ve Bat, 2011: 33).

5.5. Değerler Bölüşümü Etkinleştirir

İnsanlar üretim sürecine neden katılır? Çalışmanın insan için sevimli bir faaliyet olduğu görüşü nispeten doğrudur. Fakat karşılıksız çalışma istekli, yoğun, düzenli ve istikrarlı olamaz. Sebebi, karşılık almadan çalışmada, nimet ve külfet dengesinin kurulamamış olmasından kaynaklanmaktadır (Demir, 2012b). Burada karşılığın maddi-manevi her şeyi içerdiğini belirtelim. Diğer yandan üretime katılmadan tüketim hakkı elde etme girişimi, birçok yönden kaynak israfına ve dolayısıyla toplumsal maliyetlerin yükselmesine sebep olmaktadır. Üretime katılmadan tüketim imkânını ortadan kaldırmak, ancak meşru kazanç normlarının geliştirilmesi ve kişilere benimsetilmesiyle olanaklıdır. Bu da yoğun bir değerler sistemi (dini, ahlâki vb.) ile söz konusudur.

Ahlâk normları, örgüt kültürü, dini inançlar gibi unsurlar toplumun meşru kazanç sağlama kriterlerinin oluşumundaki işlevleridir. Bireyler yaşadıkları toplumdaki değerlerin çerçevesini çizdiği meşru kazanç normlarına göre piyasa aktörü olurlar. Üretime katılmadan kazanç sağlama peşinde koşarak, hem başkalarının kazançlarına onların rızası hilafına el koymaya çalışmaz, hem de bu amaçla toplumsal kaynakları israf etmezler. Ayrıca yardımlaşma duygularının geliştirilmesiyle sadece üretime katılanlara değil, katılma gücünden mahrum olanlara da gönüllü olarak pay verilmesini öngören normlarla sosyal sistemin daha etkin hale gelmesine katkıda bulunur (Demir, 2003: 215–216).

5.6. Değerler Üretim ve Tasarrufu Özendirerek Refah Artışına Katkıda Bulunur

Max Weber “Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhunu” adlı eserinde, kapitalizmin bu denli gelişmesinde ahiret selameti için bu dünya da çok çalışmak gerektiğine inanılması ve Kalvanist bir Hristiyanlık yorumunun belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir (Demir, 2003: 225). Öte yandan, İslam dini de insanları daima çalışmaya teşvik etmiştir. “İnsan ancak, çalıştığına erişir”, “hiç kimse emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir” gibi ayet ve hadisler çalışmayı hep teşvik etmiştir. Ayrıca İslamiyet’te “emek” de “sermaye” de önemli kılınmıştır (Armağan, 1991: 186).

Kaynağı dinden, geleneklerden veya alışkanlıklardan kaynaklanan, toplum bireylerinin kabullendiği bir çalışma ahlâkı, piyasa özendiricilerinin gerektirdiğinden daha fazla çalışmayı özendirir. Bu durumda bir kişinin daha çok çalışması, onun piyasaya sunacağı üretim miktarını ve dolayısıyla piyasadaki elde edeceği geliri artırır. Ancak olay bununla da sınırlı değildir. Bu aynı zamanda, toplam üretimin artması yoluyla daha fazla mal ve hizmetin mübadele edilebilir hale gelmesine yol açarak arzın artmasına, fiyatların

düşmesine veya üretim artışına hiç katkısı olmayanlarında refahına olumlu katkıda bulunur. Birilerinin daha çok çalışması, o çalışma ile doğrudan ilgisi olmayan başkalarının daha ucuz ve kaliteli mal tüketmelerine yol açarak onların refahının artmasına yol açar. Daha çok çalışmanın daha çok tüketmek amacıyla değil de, bir ahlâki erdemlilik olarak yapılması, bu sonuca daha fazla olumlu etkide bulunur.

Benzer bir durum tasarruf içinde söz konusudur. Daha çok tasarruf, üretimde kullanılacak daha çok sermaye demektir. Daha fazla sermaye de, sermaye sahibine sağladığı getiriden farklı olarak, tıpkı daha çok çalışmada olduğu gibi, ekonominin genişlemesi, işbölümünün artması, teknolojinin gelişmesi gibi nedenlerle tüm ekonomiyi olumlu etkiler.

Sonuç olarak, piyasa özendiricilerinininkinden daha fazla çalışmayı ve daha fazla tasarruf etmeyi özendiren bir ahlâk anlayışının bir bütün olarak ekonomiyi olumlu etkilemektedir. Bu durumda, bireylerin çalışma ve tasarruf etme isteklerini etkileyen, bu yolla onları daha çok çalışmaya ve daha çok tasarruf etmeye sevk eden bir moral değerler sistemi iktisadi kalkınmayı hızlandırır ve toplumsal refahın artışına katkıda bulunur (Demir, 2003: 226–228).

Sonuç

İlk etapta değerler ve ekonomi birbiriyle çok ilintili iki kavram olarak gözükmemektedir. Bu nedenle de iki kavramı ortak bir noktada buluşturmanın bir takım güçlükleri söz konudur. Ancak insanın diğer üretim araçlarından farklı olarak, ekonomik boyutu olduğu kadar sosyal değerler boyutu da mevcuttur. Bu durumda bu konunun ele alınması vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Toplumsal ve ekonomik alanda insanın mutluluğu sadece kişisel çıkarlarla açıklanamaz. İnsanı mutlu kılan pek çok unsur vardır. Bu unsurlar, doğrudan veya dolaylı olarak birbirlerini etkilerler. Bu unsurların bir kısmı ekonomi alanına girerken bir kısmı da değerler alanında söz konusudur. Yıllarca ülke ekonomisinin sağlıklı bir şekilde ayakta kalmasını sağlayarak, çalışanın hem maddi, hem de manevi boyutuna özen gösteren ahi birlikleri bu konuda en güzel örneği teşkil etmektedir.

Bu nedenle başarılı ekonomik kalkınma modeli sergileyen ülkelerde, özellikle 1980 yılların sonunda yıldızı parlayan Japonya'da yapılan bir takım araştırmalar salt paranın değil, diğer manevi faktörlerin de çok önemli olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yönden iş görenlerin işlerinde daha verimli ve daha etkin çalışmasını sağlayabilmek için yine iş ahlâkı da bu kapsamda ele alınabilecek çok önemli bir değer unsurudur.

Ekonominin topyekûn kalkınmasını teşvik etmek amacıyla tüm dinlerde çalışmak övülerek, manevi destek sağlanmıştır. Bu durum, üretime katılanların aynı zamanda yardımlaşma duygularının artmasına ve toplumda yoksul olan kesime destek sağlanmasına yardımcı olmuştur. Diğer yandan, çalışma ile doğrudan ilgisi olmayan başkalarının daha ucuz ve kaliteli mal tüketmelerine yol açarak onların refahının artmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak değerler, işlem ve bilgi maliyetini düşürerek, piyasanın anonim ilişkilerini düzenler, gayrimeşru güç kullanımını ve belirsizliği azaltarak, bölüşümünü etkinleştirerek, üretim ve tasarrufu özendirerek toplumda refah artışını gerçekleştirir.

Kaynakça

- Akın, Cihangir (1995) **Japon Endüstriyel İlişkileri**, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayın No: 14.
- Armağan, Servet (1991) **Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Açıkgöz, Şenay (2007) **İktisadi Büyümenin Kaynakları: Doğrusal Olmayan Dinamiklik, Oynaklık ve Yapısal Değişim**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı.
- Abdula, Sevba (2007) *İlk İktisatçı Olarak İbn Haldun*, [http://abdulasevba.blogspot.com/] (10. 04. 2012).
- Arslanoğlu, İbrahim (2005) *Türk Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme*, **Küreselleşme Karşısında Değerlerimiz Sempozyumu**, Felsefe Dünyası Dergisi, 3-4 Haziran 2005/41, 64-77.
- Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010) **Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması**, Ankara: Manas Yayın.
- Baydar, Pelin (2009) **İlköğretim Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Belirlenen Değerlerin Kazanım Düzeyleri ve Bu Süreçte Yaşanılan Soruların Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Candan, Nesrin (2007) *İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı*, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, 235-245.
- Demir, Ömer (2003) **İktisat ve Ahlâk**, Ankara: Liberte Yayınları.
- Demir, Ömer (2012a) *Piyasa Ekonomisi ve Ahlak*, [http://www.ekodialog.com/Makaleler/piyasa-ekonomisi-ahlak.html] (10. 04. 2012).
- Demir, Ömer (2012b) *Ahlâki Beşeri Sermaye*, [http://www.ekodialog.com/Makaleler/ahlaki-beseri-sermaye.html] (10. 04. 2012).
- Demirpolat, Aznavur ve Gürsoy Akça (2004), *Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları*, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, 355-376.
- Durğun, Serpil (2006) *Örgüt Kültürü ve Örgütsel İletişim*, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 112-132.
- Ersöz, Halis Y. (2004) **Sosyal Politika Perspektifinden Yerel Yönetimler**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Erkal, Mustafa (2000) **İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri**, İstanbul: Der Yayınları, İstanbul.
- Eskicioğlu, Osman (2008) *İslam ve Ekonomi* [http://www.enfal.de/oe2.htm#_ftn9#_ftn9] (17. 04. 2008).
- Etkiforum (2008) *İktisadi Kalkınma ve Finansmanı*, [http://www.etkiforum.com/iktisadi-kalkinma-ve-finansmani t13738.html?t=13738] (17. 04. 2008).

- Falay, Nihat (2012) *İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri*,
[<http://www.ekodialog.com/Makaleler/ibni-haldun-ekonomik-gorusleri.html>] (09. 01. 2012).
- Gazeteturka (2008) *Ekonomik Kalkınma ve Değerler*,
[http://www.gazeteturka.com/news_detail.php?id=5926] (17. 04. 2008).
- Göze, Ayferi (1987) **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Gündoğan, Nazif (2008) **Girişimcilik ve Girişim Kültürü**, İstanbul: İgiad Yayınları.
- Günel, Derya (2006) **The Importance of Human Capital on Turkey's Regional Development: An Ampirical Analysis of Mankiw-Romerweil Model**, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Görgün, Tahsin (1999) *İbn Haldun'un Görüşleri*, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt: 19, 543–555
- Haldun, İbn (2005) **Mukaddime**, Cilt I, (Çeviren: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Haddad, Yonne Yazbeck (2000) *Kuran'da Din Teriminin Anlamı*, (Çeviren: Ahmet Güç), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 9, 631–640.
- Hacıoğlu, Durmuş (2007) *Erken Dönem Bir Milliyetçilik Teorisini Olarak İbn Haldun*, **Bayburt Eğitim, Kültür ve Hizmet Vakfı Bülteni**, Sayı: 5, 44–48.
- Karataş, Selim Cafer (2012) *İbn-i Haldun'un Ekonomi Teorisi ve Milletlerin Yükseliş ve Düşüşleri (II)*, [<http://www.tbbd.org>] (09. 03. 2012).
- Kozak, İbrahim Erol (1999) **İnsan-Toplum-İktisat**, Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Kurtuluş, Berrak (2010) *İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde*, **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı: 50, 737–759.
- Köse, Sevinç vd. (2001) *Örgüt Kültürünü Oluşturan Faktörler*, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 219–242.
- Kınran, Şükriye Burcu (2006) **İş Ahlakı ve Etik Değerlerin Türk İşletmeciliğindeki Yeri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.
- Özdemir, Süleyman (2004) **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul: İTO Yayınları, No: 2004–69.
- Özkılıç, İbrahim (2007) *İbn Haldun'da İktisadî Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik*, **Akademik Bakış**, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 10, 1–14.
- Özdemir, Selma (2005) **Din-Ahlak-Ekonomi Ekseninin Sosyolojik Analizi ve Kapitalist Zihniyetin Değerlendirilmesi (Adam Smith ve İbrahim Hakkı Örneği)**, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Ögener, Şevki (2008) *Ekonomik Sistemler ve Ahlâk*,
[<http://www.igiad.com/isahlaki/makaleler/sevkiozgener2.htm>] (17. 04. 2008).

Schein, Edgar H. (2002) *Örgütsel Kültür*, (Çeviren: Atilla Akbaba), **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 1–31.

Subaşı, Necdet (2003) *Yoksulluğun Muğlâk Dinselliği*, **Yoksulluk Sempozyumu**, Deniz Feneri Yayınları, Cilt: 2, 262–279.

Şeker, Mehmet vd. (2010) **İslam Kurumları ve Medeniyet**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2057.

Şener, Cemal (2002) **İbni Haldun'un Hayatı ve Düşünceleri**, İstanbul: Aydıuşu Yayınları.

Vural, Z. Beril Akıncı ve Mikail Bat (2011) *21. Yüzyılın Yükselen Değerleri: İş Ahlakı ve Kurumsal Yönetişim*, **Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 29–46.

Worldservice (2008) *İslam ve Ekonomik Kalkınma*,
[<http://www2.irib.ir/worldservice/turkishradio/makale/102.htm>] (04. 04. 2008).

Wikipedia (2008) *Din* [http://tr.wikipedia.org/wiki/Din#Din_ve_Toplum] (17. 04. 2008).

Yeniasya (2008) *İş Dünyasında, Değerler Eğitime İhtiyaç Var*,
[<http://www.yeniasya.com.tr/2008/04/04/ekonomi/h2.htm>] (04. 04. 2008).